

Tóth István

BALASSI BÁLINT APÁCASZÜKTETÉSE ÉS A FULVIA-KÉRDÉS

Húsz évvel ezelőtt Klaniczay Tibor, majd Eckhardt Sándor levéltári kutatásokat végeztek Nyugat-Szlovákiában, főleg Selmecebányán. Eredményüket Eckhardt Sándor publikálta 1957-ben.¹ A kötetben kommentált irodalomtörténeti értékű levelekből eléggé sötét kép alakul ki a „magyar Villon”-ról, akiről barátja és első méltatója, Rimay János is kénytelen megjegyezni a sok epitheton ornans között: „Benne ugyanis a paráznság és a harag bűnén kívül aligha találunk bűnt vagy más tűrhetetlen vonást.”²

A közölt levéltári anyagból kitűnik, hogy Balassi Bálint 1583. május 20-án, pünkösd hétfőjén Zólyom felől Besztercebánya felé lovagolt eléggé kapatosan, midőn a vele szembejövő Sommer Jánosné özvegyasszonyhoz léptetve lovával, a pünkösd szerelem istennője nevében ajánlatot tett. A „pastourelle” azonban befejezetlen maradt: a gabonablákba hajszolt, leszaggatott ruhájú asszonyt odaérkező szolgájának és Majtényi László pápai kapitány két jobbágyának nagynehezen sikerült kimenteni a felhévült trubadur kezéből.³

Még el sem csitult a Balassi Bálint cselekménye miatti riadalom, amikor ugyanazon év szeptemberében – a zólyomi bíró levele szerint – Balassi „a hajniki papnak a leányát, akivel a mezőn találkozott, megbecstelenítette.”⁴

E kor valóban vemhes volt a hasonló eseteiktől. Bornemisza följegyezte Török Bálintról, hogy barátsuhába bújva a budai piacon megtámadt egy polgárasszonyt. Selmecebányán Rubigalli Tódorról mindenki tudta, milyen nagy szoknyavadász. A hatvani török vásáron rajtaütő Balassitól, aki „gyerekeket, bullyákat fogott vala”, aki loért vásárolt nőket, vajoni várhatunk volna-e mást?

Míndezeket azért bocsátottuk előre, hogy a későbbiek során rávilágítsunk: húsz év után is találhatók hasonló, a nagy reneszánsz költő utolsó éveit még jobban megvilágító, élettörténetét kiegészítő, de egyúttal a korra is jellemző adatok. Így történt ez Pozsonyban, ahol 1973-ban az Állami Központi Archivumban több Balassival kapcsolatos levelet találtam. Ezek egyike a költő 1589-i elbujdosásáról olyan adatokat szolgáltatott magyar nyelven, amilyeneket eddig nem tudtunk, vagy másként tudtunk, mint például: 1589-i elbujdosásának okai, útiránya és egy érdekes közlés: az elkeseredett költő Lengyelországban olasz ruhába öltözve „az tengeren túl” akart menni.⁵

Egy másik magyar nyelvű levél még saját korában is szokatlan eseményről tudósít bennünket: Balassi Bálint és szolgálai felgyújtották 1593 júliusának elején a nagyszombati apácakolostort, ahonnan öt apáca kiszökött.

A levél írója Joó János, Pálffy Miklós főispán pozsonyi személynöke, akinek jelenlétében folyt le 1588-ban a Végles birtoklásáért indított per. Balassi kétszer is említi nevét. Először a pozsonyi kamarához Liptóújvár váltása ügyében 1592. december 27-én kelt levelében, majd ugyanily jelleggel 1593-ban kelt, sérelmeit tartalmazó emlékiratában.⁶ E levelekből kitetszőleg Joó János Balassinak kevésbé, Pálffy Miklósnak viszont kedves embere lehetett. Hogy mások is értékelték, abból sejtjük,

¹ ECKHARDT Sándor: Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből. Bp. 1957.

² ECKHARDT Sándor: Rimay János összes művei. Bp. 1955. 38.

³ ECKHARDT Sándor: Új fejezetek i.m. 25.

⁴ Selmecebányai Lt. Missiles 1583.

⁵ L. bővebben: Tóth István: Egykorú kiadatlan levél Balassi Bálint elbujdosásáról. MKsz. 1975/1. 61–66.

⁶ ECKHARDT Sándor: BBÖM I.301. és 393.

hogy amikor a kalocsai érsek, Széchényi Pál, Pálffy Miklósnak gyermeke születéséhez gratulál 1585. december 11-én, a szerencsekívánók között Pék Zsigmond és Joó János nevét is említi.⁷ Tudunk arról is, hogy Mátyás főherceget gyakran tájékoztatta a magyar főurak politikai hangulatáról. A bécsi Hofarchivban levő leveleiben külön kéri, hogy e megbízatását tartsák titokban.⁸

A levél címzettjét Joó János ekként mutatja be levele hátlapján:

Spectabili et Magnifico domino, domino Nicolao Palfy de Erdeod, Comiti Comitatus et Capitaneo arcis Posoniensis, necnon Cubicularioque Regalium Magistro supremo Cisdanubianarum Partium, Capitaneo et Consiliario S.C. Regiaeque Majestatis etc. Domino et Patrono ac

Compatri meo observantissimo

E címhalmazból könnyű megállapítanunk, hogy Pálffy Miklós nemcsak Pozsony megyének főispánja és várának kapitánya, a Dunán inneni részek kapitánya stb. volt, hanem a levélírónak patrónusa, nagyrabecsuült atyai barátja is, akivel szemben – a levél szövegéből is megállapíthatóan – számadási kötelezettséggel tartozott. A levél azért kelt Pozsonyból, mert az ország főuraihoz hasonlóan Pálffy Miklós is Bécsben székelt, ott is volt palotája. Alakja messze kiemelkedik korának más aulikus főurai közül. Horváth Mihály méltán írhatta róla: „A magyar vitézségnek e korban legjelesebb képviselője volt.”⁹ Életrajzírója megemlíti, hogy huszonhat ízben küzdött a török ellen. Győr, Fülek, Nógrád, Drégely, Palánka, Esztergom, Buda és Belgrád hirdetik hadi vitézségét.⁹ A török elleni harcokban saját harcászati elképzeléseit előbbre helyezte, mint a tájékozatlan és gyakran rosszindulatú bécsi főhaditanács utasításait. Emiatt Ernő főherceg 1589. október 3-i levelében is néhányszor még rosszalólag figyelmezteti az általa kiadott rendeletek betartására.¹⁰ Pedig oklevelek tanúsítják, hogy Pálffy gyakran személyes befolyásával, súlyos anyagi áldozatok árán tudta csak fenntartani a különböző nemzetiségű, fizetetlen zsoldos katonaságot. A mostoha körülmények miatt elkésredésében lemondott ugyan a főkapitányságról, de Mátyás főherceg lemondása visszavonására készítette.¹¹

Ismert az is, hogy Pálffy Miklós a török elleni honvédelem érdekében a kir. kincstárért 40 000 Ft összegig kezességet vállalt Illyésházy István sógoránál,¹² aki később követelte a kölcsönt. Mátyás főhercegnek kellett Illyésházynak rábírnia arra, hogy Pálffyt e kölcsön tárgyában ne zaklassa.¹³

Illyésháznak valamiféle köze lehetett a pozsonyi vár jövedelméhez is, bár a várkapitány Pálffy volt. Joó János ugyanis nemcsak Pálffynak számol el nagy gonddal, de Illyésháznak is elkészíti a pozsonyi vár jövedelméről szóló extractus másolatát. A gazdasági tanácsadásból mégis úgy tűnik, elsősorban Pálffy Miklós gazdasági érdekeit védi.

De nézzük magát a levelet a levélíró helyesírásának megfelelően!

Joó János levele Pálffy Miklóshoz:

Spectabilis et Magnifice domine et Patrono ac Compater mihi observantissime atque confidentissime serviciorum meorum deditissime commendo. Az m̄nemes dolgoth Ilieshaz̄y wamra kegyelmed az pozsonȳ war jeowedelme feleol b̄yozoth wolth, arrol wgy wagyon hogy zolthwnk egymassal, de semmȳth nem wegeztwnk merth eleob megh kelleth az urbariumoth lathnom: mellyeth megh lathwan, Im egy Extractusth chynaltham beleole, melybeol alkalmason megh erthet̄y kegyelmed ennek az jozagnak jeowedelmeth, kyben wgy teczyk hogy semmȳ wetek n̄ynchen, hanem ha az lucrumokath Irtham wolna (egy betű törlés) theobnek wagy kewesbnek, de m̄ynth hogy az eztendeok waltoznak, en azt mondom hogy abban sem Irtham semmȳ meltatlanth: Ilieshaz̄y wramnakys massath kywdeottem

⁷ Pozsonyi Központi Archivum, Pálffy levéltár. Arm. I. Lad. 3.

⁸ „... pro nostra fidelitate et opinione paucis detegere nolimus, quae in summo secreto haberi cupimus.” („Nem akarjuk, hogy hűségünkért és véleményünkért kevésbé is lelepleződjünk, amiket a legnagyobb titokban kívánunk tartatni.”)

⁹ JEDLICSKA Pál: Erdődi báró Pálffy Miklós. Magyar történeti életrajzok. Bp. 1882. 60.

¹⁰ L. Pozsonyi Központi Archivum. Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. No 151., 168., 181.

¹¹ Pozsonyi Közp. Arch. Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. No 33.

¹² JEDLICSKA Pál: i. m. 65.

¹³ Pozsonyi Közp. Arch. Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. No 124.

hogy Eo kegyelműs lassa: kyhez kepesth am mý job azth chelekegye kegyelmed: ha ream býzza kegyelmed, az procuratorok dolganakýs es mýnden affele theorwenhez walo dolognak ennekem kel gongýath wýselnem, walamý zolgachkathýs kell tarthanom, kýre mýnd farathchýagh es keochýegh megýen: Az en teczesem az wolna, hogy ha kegyelmed az pýspeký reweth es az war alath walo jobbagýokath az zeoleokkal egyetemben maganak akarýa tartaný, hogy 3000 forenth eztendeýgh eleg, merth sok býzontalan jeowedelmechkekýs wannak benne: En kegyelmed zolgaýa wagyok: Netalantan az kegyelmed lowaý zýwksegereýs kellene walamý (tórólve: szenath) szena reteth megh tartanný. etc.

Hýrem semmý Nýnchen: Az wýz sok karth teth: Nagýzombathban az calastrombol Eoth Apacza szeokeoth wolph kýw, Negýeth megh fogtak, az Eotheodýk el szaladoth, Azth mondýgak hogy Balassý Balýnth wram dolga, merth az Inasathýs megh fogtak, Az calastromoth megh gýwýtottak wolph az el szeokeskor, de esmegh megh othottak, Mastýs mýnd oth az waros keornýwl laký Balynth wram, es az warosth Igen fenyegethý ha az Inasth neky kýw nem aggyak, lattam es olwastham az leweleth kýth az warosnak Irth wolph, Nem jo hogy megh nem szýwnyk az gonoztetelthwl mar. Uram Commendallyon Kegeyelmed Rumff wramnak es Hofman wramnak: Nadasdý wramnakýs kerem Kegeyelmedet aýanlýa zolgalathomath Kegeyelmed es zeoreozze kegyelmed az Chornáý prepostsagoth Jo Balasnak Kegeyelmednek, megh zolgallyok Kegeyelmednek már. Valeat Vestra Sp. et M.d. felicissime. Posoný 24 Júlý, 1593 ./.

Vestra Sp. et M.d.

Servitor deditissimus

Wram jeoyen kegeyelmetek Jo walazzal, merth Ide Igen býznak az Emberek az kegeyelmetek theorekede seben es farathchýagaban

Joan: Joo mp.

A hatvan sorból álló levélnek egyharmada foglalkozik Balassi Bálint feltehetően utolsó, eddig ismeretlen excesszusával: a nagyszombati apácaszöktetéssel. Mintha beigazolódnát volna a hajniki papleánnyal történetek szellőztető zólyomi bírónak, Glosius Boldizsárnak meglátása: „... ez a vad ifjú, aki mindent elkövetni és merészelné képes, mi pedig nyomorultak erő híján... egyenlőtlenek vagyunk hozzá képest.”¹⁴ Ugyanilyen jeremiád hangzott el a híres törökverő Forgách Simon szájából is: „Téritse meg a jó Isten szegényi!”¹⁵ Még levelünk egyik szereplője, Illyésházy liptói főispán is félt tőle. „Én ölégtelen vagyok reá és reá nem megyek” – írja éppen Pálffy Miklósnak Balassi ellen.¹⁶ Joó János levélutóiratá is depresszált kérelem: „Uram, jöjjön Kegeyelmetek jó válasszal, mert ide igen býznak az emberek stb.” Milyen keménykötésű főúr lehetett Balassi Bálint, akitől még Nagyszombat városa is félt!

A levél szövegéből kitetszőleg a nagyszombati apácaklastrom felgyújtásával és az apácaszöktetéssel Balassit gyanúsították. Bizonyíték is akadt: inasát elfogták. Abból a tényből, hogy a kolostor „megótása” után az öt szökevényt összefogni igyekeztek, azt következtethetjük, hogy kiszökésük nem a tüzeset miatt, hanem révén történt; az öt apáca a gyújtogatást használta fel a számukra rabságot jelentő kolostori élet elhagyására. Négyüknek azonban nem sikerült tervük végrehajtása. Az egyiknek szökése azonban gondosan elő lehetett készítve, mert napok múltával sem találták meg. Nyilván ezt az egyet Balassi emberei szöktették biztos helyre. A levél szövege nem árulja el a szöktetés utáni rejtekhelyet, csak sejteni lehet Joó János írásából: „Mast is mind ott a város környül lakik Bálint uram. . .”

Eddig csak annyit tudtunk, hogy Balassi Bálint apjának volt háza Nagyszombatban az otrouski (korpa) piacon. Egyideig itt lakott Bornemisza Péter is, Balassiék prédikátora. E házat azonban Bálint 1589. május 12-én 1350 forintért eladta.¹⁷ A városkörnyék XVI. századi fogalmáról nincs biztos tudomásunk, de annyi mégis sejthető, hogy Balassiék a klastromgyújtogatás után Nagyszombat közelében, attól mintegy 10–20 km-nyi távolságban húzták meg magukat.

Említettük, hogy a szöktetés során elfogták Balassi egyik inasát. Lehetséges, hogy az 1593. március 21-én kelt levelében írt „Galenus-szabású” kedves szolgálójáról, Márkusról volt szó, akinek szabadon

¹⁴ ECKHARDT Sándor: Új fejezetek i.m. 47.

¹⁵ TÓTH István: Egykorú kladatlan levél i.m. 63.

¹⁶ ECKHARDT Sándor: BBÖM I. 411.

¹⁷ DÉZSI Lajos: Balassa Bálint minden munkái. Bp. 1923. II. 744.

bocsátásáért, mint bajba jutott embereiért máskor is, most is kiállott a költő. Belőle világosabban ítélnék meg a történeteket. E téren folytatott nagyszombati és pozsonyi kutatásom azonban nem járt eredménnyel. Joó János azonban „*latta és olvasta*” a fenyegető hangú levelet, amelytől a városi tanács annyira megrémült, hogy Joó János útján a megye első urától kért és várt segítséget.

A Joó-féle levél szerint az egyik klastrombeli apáca megfelelő búvóhelyen való elrejtése olyan jól sikerült, hogy több napi keresés után sem lehetett megtalálni, különben Joó János erről is beszámolt volna. Elhelyezéséről Bálintunk gondoskodott, különben miért vállalt volna ekkora rizikót. Nála azonban ki merete volna kutatgatni? Kérdés, ki lehetett az az apáca, akinek kiszöktetéséért ilyen áldozatot hozott a költő. Konkrét írásos anyag sajnos nem áll rendelkezésünkre, de több körülmény valószerűvé teszi, hogy a megszőktetett apáca Balassi Bálint utolsó nagy szerelme, Fulvia volt, akiről szól egyik frappáns epigrammája; ennek utolsó sorát idézzük:

Most Fulvia éget, ki ér bennem véget, mert tűzén megerjedtem.

Mielőtt állításunkat okadatolnánk, nézzük előbb, milyen apáca lehetett Fulvia!

Ebten az időben Nagyszombatban még egyetlen apácarend létezett: a klarisszáké. Árpád-házi Erzsébet halála és szentté avatása oly erős hatást gyakorolt Nagyszombat város asszonyaira és leányaira, hogy Magyarországon elsőnek itt alakult meg 1238-ban az Asszisi Szt. Ferenc szabályait követő Klára-szűzek (klarisszák) első csoportja, amelynek működését még ugyanezen évben, 1238. május 20-án IX. Gergely pápa megerősítette, s megengedte, hogy a rend állandó jószágokkal rendelkezék. Királyaink IV. Bélától kezdve bőségesen ellátták őket adományaikkal (Baralád falu jövedelme, Bélaházán vásárjog stb.). Nagyszombati kolostorukat gyakran érte szerencsétlenség. 1335-ben a husziták rabolták ki és gyújtották fel épületüket. Az 1593-ban kitört török háború következtében is sokat szenvedtek. Talán ez vezethetett az erkölcsök meglazulására, amelynek következményeként Balassi is megzavarhatta a klarisszaélet rendjét. Ilyen állapotok közepette az apostoli szék nem hagyta tovább a ferencrendűek guardiánjaira a Klára-szűzek lelki gondozását, hanem apostoli biztost nevezett ki számukra. 1600-ból egyiküknek, Bódog Antal atyának nevét is tudjuk.¹⁸

Ekkortájt kolostorokban tanultak a legelőkelőbb nemek leányai, nádorispánok és bánok gyermekei, néha köznemesekéi is. A kolostorba kerültek némelyike később az ünnepélyes apácáfogadalmat is letette. A Kondé, Sennyey, Wesselényi, Bercsényi, Károlyi, Csáky, Haller, Révay, Forgách, Balassi és Batthyány családok nőtagjai sorából gyakran kerültek ki klarisszák, néha főnök-asszonyok is. Tagjaik sorában gyakoriak voltak az előzevgyült asszonyok. Így például 1375-ben az óbudai kolostorba belépett Laczkfy Imre nádor özvegye, Nagymartonyi Katalin. Egy hosszú per iratából megtudjuk, hogy az óbudai klastromban is bőven akadtak megözvegyült asszonyok. Mindezt azért említettük, mert feltételezésünk szerint Fulvia is asszonyapáca volt.

E probléma bővebb megvilágítására tisztáznunk kell, kit takar a Fulvia név.

Fulvia felvett költői név ugyan, de Balassi előző szerelmeitől annyiban tér el, hogy azok mintáját megtaláljuk a petrarkista költőknél, a Fulvia név azonban sem a latin, sem a későbbi olasz irodalomban nem szerepel. Neve inkább a római történelemben ismert. Fulvia ugyanis nemcsak arról volt híres, hogy Cicerónak engesztelhetetlen ellensége volt, hanem arról is, hogy három férje volt. Utolsó férje Marcus Antonius triumvir, előzőleg azonban P. Clodius-, illetőleg Caius Scribonius Curiónak volt a felesége.

Ha Balassi megfontoltan választotta utolsó szerelme számára a Fulvia nevet, s ebben nincs okunk kételkedni, akkor Fulvia olyan asszonynevet takar, akinek előzőleg már két férje volt. Ilyen személy pedig Balassi környezetében csak egy akadt: *Zrinyi Ilona*, akinek első férje Guthi-Ország Kristóf országbíró volt, és aki ennek halála után Gyarmati Balassi (Balassa) Istvánnal lépett házasságra.¹⁹

Ki ez a Balassi István?

Az 1591. október 21-ig Balassi András által vezetett családi krónika szerint: „1548 szent györgy Nap előtt való szerdán lett a világra öcsém balasi István uram, Anno 90. holt meg Marci.”²⁰ Balassi

¹⁸ KARÁCSONYI János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1924. II.9. könyv: A magyarországi Kláraszűzek története. 460–473. – NYÜRŐ Zsigmond: Adatok a honi Clarissa apácák történetéhez. Religio. 1853. 441–444.

¹⁹ SZKLENÁR György: Origo et genealogia illustris Bathyaniorum gentis. Posenii, 1778. 42–43.

²⁰ ECKHARDT Sándor: BBÖM II. 150.

István tehát Andrásnak volt az öccse, aki azonban Balassi Bálinttól alig hat évvel volt idősebb; fiatalon, 42 éves korában halt meg.

Közismert költőnkéről, hogy tartósabb szerelmi kapcsolatra csak asszonyokkal lépett. Gondoljunk csak Hagymássy Kristófné Kerecsényi Juditra, Ungnád Kristófné Losonczy Annára, Várdai Mihályné Dobó Krisztinára vagy Zamaria Ferdinándné Zandegger Luciára és nem utolsó sorban a szép Céliára: Wesselényiné Szárkándi Annára!

Költőnk másik sajátossága: a biztonságra törekvés. Nőügyekben többször megjárta már, vigyáznia kellett, főleg, ha tartósabb liezonra számított. Nagy szerelmeihez vagy rokoni szál vagy korábbi ismeretség fűzte. Losonczy Anna szegről-végről rokona volt, Dobó Krisztina unokatestvéreként tudott. Szárkándi Anna atyja egri várnagy volt, aki Balassi Jánossal együtt harcolt a török ellen. Előbb is ismerte őt Bálint még mint Békes Gáspár feleségét. Rokoni kapocs fűzte őt Balassi Istvánné Zrínyi Ilonához is, akinek érett asszonyi alakja bizton feltűnt a Lengyelországból hazatért szereleméhes költőnek. A fiatalon megözvegyült nő a gyászév letelte után, 1591-ben kinél találhatott volna segítséget, ha nem az akkor hazatért rokonnál? Bálint előtt újra felmerülhetett a Balassi-vagyon gyarapításának a lehetősége is. A nagyszombati botrány előtti napokban írta Batthyány Ferencnek, hogy vén cigányként csak cseréléssel él. Az István halála után felesége részéről haszonélvezett birtok, a gazdag Zrínyi és Batthyány családdal való kapcsolat teremtése csak erősítette volna a költő státuszát. Ebből a szempontból nem elhanyagolható az a levél, amelyet a költő Mátyás főherceghez éppen ebben az időpontban, 1593 júniusában írt, s amelyben kijelenti, hogy bizonyos feltételek teljesítése esetén hajlandó a család ősi fészket, „az újvári javakat átengedni”. Pedig e birtokért korábban harcot folytatott Balassi Andrással, majd utódaival, de még Illyésházy István főispánnal szemben is.

Balassi István egy 1585. július 22-én kelt, Pálffy Miklóshoz intézett levelét Malackán írta. Ebben a Nagyszombathoz és Pozsonyhoz egyaránt közeli helységben lakhatott a család, de inkább valószínű, hogy a Malackához tartozó Detrekő várában. Ezt I. Ferdinánd a Fuggerektől váltotta vissza Balassi Menyhért számára, kinek kezén valóssággal rablófészekké vált a vár. A *Comoedia Balassi Menyhért drámatársáról* cselekménye jórészt itt játszódik le. Menyhárt emberei itt leselkedtek a vár alatti úton elhaladó bécsi és morva árus-emberekre, s rabolt zsákmányukat a várba hurcolták, amelyet a *Comoedia* elmés szójátékkal Gyötrőkönek nevez. Ismert az is, hogy a *Füves kertecskét* Bornemisza munkatársa, a vándornyomdász Mantskovity Bálint 1584-ben Detrekőn írta és Balassa Istvánhoz, a vár urához címezte.²¹ Vagy Malacka—Detrekő-re vagy saját Nagyszombat környéki palotájába vihette Balassi Bálint a megszőktetett apacaasszonyt.

És talán éppen Bálint példája talált követésre a családjukkal rokonságban álló Bakics Péter személyében, aki szerelmesét, Révay Ferenc feleségét, a szép Forgách Zsuzsannát pár évvel később, 1607. január 27-én Holics várából titokban elrabolta, és Detrekő várában rejtette el, ahol még hat évig élt vele zavartalan boldogságban.²²

Bakics Péter, aki Révay Ferenc első unokatestvére volt, a nőragadás során nem hivatkozhatott a *levírátus* jogára, mert még élt Révay Ferenc. Balassi esetében azonban más a helyzet. István bátyja halála után a népszokás alapján jogot formálhatott annak felesége kezére. A nagycsaládi szerkezettel összefüggésben álló levírátusi intézmény szerint ugyanis — ahogy Tagányi Károly írja — „az özvegy vagy özvegynek maradt továbbra is, vagy pedig a férj valamelyik testvéréhez vagy rokonához tartozott feleségül menni, nyilván azért, mivel annak idején a férj megvásárolta, tehát ennek halála után ő is a hagyatékhöz tartozónak tekintett.”²³

És mivel a levírátus élő jogszokását sokhelyt a legutóbbi időig megtartották,²⁴ megvolt ez Balassi korában is. A perci során kiváló jogász érvelésről tanuskodó költő ismerte a Werbőczy által összegyűjtött jogszokásokat, s minden bizonnyal egyik érve lehetett a nagyszombati városi tanácshoz intézett, egvelőre ismeretlen beadványának. (Más dolog az, hogy Balassi az özvegyet ekkor is megillető haszonélvezeti jog miatt nem látta célszerűnek a házasságkötést.)

Zrínyi Ilonáról tudnunk kell, hogy Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnek volt a leánya. Apja 1543-ban tartotta kézfogóját Frangepán Katalinnal. A házasságot nemcsak óriási kiterjedésű birtokok,

²¹ BBÖM I. 24. és II. 57.

²² DEÁK Farkas: Forgách Zsuzsanna 1582–1632. Bp. 1885. 51.

²³ TAGÁNYI Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Bp. 1919. I.f. 31.

²⁴ NIZSALOVSKYKY Endre: A család jogi rendjének alapjai. Bp. 1963. 142.

hanem bőséges gyermekáldás is kísérte. Házasságukból 12 vagy 13 gyermek született,²⁵ bár Katalin asszony fiatalon, 34–35 éves korában, 1561-ben meghalt.

Ilona 1546-ban született, tehát Bálintnál nyolc évvel idősebb volt ugyan, de ez egyik fél részéről sem kelthetett meglepetést, hisz Ilona második férje, Balassi István is két évvel utóbb született nála. És akit Balassi Bálint „legtovább szeretett”, Losonczy Anna is jóval idősebb volt Bálintnál. Anna utolsó férje pedig még Bálintnál is fiatalabb volt 11 évvel.

Mivel Ilonának apja, anyja és férje is meghalt ekkorra, tudomásunk szerint gyermekei sem voltak, második házassága után nem maradt más választás számára, mint a lakóhelyéhez közeli nagyszombati zárdakolostor, ahol több hozzá hasonló sorsú özvegygel találkozhatott. 1590-ben meghalt férje halála után az özvegyi gyász esztendeje következett. Ebben az időben ezt szigorúan vették. Vagy apácázárdában vagy nagy visszavonultságban kellett élnie az özvegynek és az ősi magyar szokásjog szerint a gyászév alatt senkivel sem tartozott pereskedni. Ami újból való férjhezmenetelét illeti, az egyház a harmadszori házasságot nem jó szemmel nézte. Nazianzi Gergely a harmadikat törvénytelennek, a negyediket dicsznóságnak mondta.²⁶

A család nőtagjai közül előbb is, később is többen vonultak zárdába. Zrínyi Péter leányát, Auróra Veronikát például a bécsi udvar kényszerítette arra, hogy apácává legyen, s aki később Judit Petronella apacánévén fejedelemasszony is lett.²⁷

Ilona asszonynak több nőtestvére is volt. Közülük azonban bennünket csak Dóra (Dorothea) érdekel, aki Batthyány Boldizsár (1520–1588) főasztalnokmester felesége volt. Házasságukból született Ferenc, aki Bálintnál fiatalabb volt, s ezért őt leveleiben Balassi „nagyságos úrfi”-nak szólítja. Mivel pedig Batthyány Ferenc édesanyja, Dóra és Balassi István felesége, Ilona édestestvérek voltak, a Batthyány család rokonságban állott a Balassiakkal. Ez teszi érthetővé Bálint és Ferenc levelezésének bizalmasabb hangvételét, vers és egyéb ajándékok küldését. Ezért fordul Balassi Bálint nagybátyja sógorához, Batthyány Boldizsárhoz házassága ügyében. Őt „régí jóakarójának” nevezi, s felhívja figyelmét előző szolgálatai „megtekintésére” is.²⁸ A címzésben pedig őt „barátj”-nak mondja. Ennek alapján Takáts Sándor annak bizonyítékát látta, hogy Balassi Bálint Batthyányék udvarában nevelkedett.²⁹

Balassi Bálintnak Batthyány Ferenchez írt két levele témánk szempontjából azért jelentős, mert az 1593. március 21-én kelt sorokban először említi Fulviát, s szinte természetesnek veszi, hogy a levél címzettje tudja is, kicsoda Fulvia. A kor szokásának megfelelően gyűrűt küld szerelmesének: „*Ha Nd a gyűrűt Fulviának megküldéné, bizony oly verseket küldhetnek, hogy az Stalmaster leányának (ha értené ám) megimelyednék az gyomra belé miatta!*”³⁰

E levélből kiteszöleg Balassi igyekezete nem az volt, hogy Batthyány Ferenc a Fulviának küldött gyűrűt *átadja*, hanem csak az, hogy valamilyen úton-módon *küldje el* számára. A Pozsonyban tartózkodó költő, aki lóháton fél Európát bejárta, aki tengeren túlra is képes lett volna elmenni, most megtorpan és nem meri személyesen átadni Fulviának a gyűrűt? Nyilván igen nagy oka lehetett erre. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük: Fulvia apáca volta. Ezért kellett a költőnek olyan segítséget kérni, amely révén a gyűrű biztonságosan eljuthatott volna Fulviához. Ezért kellett Batthyány Ferenchez fordulnia, aki édesanyja révén a gyűrűt Fulviához becsempészhette volna.

Úgy látszik azonban, Batthyány Ferenc vagy nem merte, vagy egyáltalán nem is akarta édesanyja útján megzavarni Ilona nyugalma, minden bizonnyal féltette is őt a hírhedt szerelmi kalandok hőségétől, s így a gyűrű nem került Fulviához. Minderről Batthyány Ferenc tájékoztatta is Balassit, de e levél is lappang még valahol. Tartalmára azonban következtethetünk Balassi 1593. július 1-én kelt soraiból. „*Értettem belőle az Nd hozzám való jó akaratját, s azt is, az mit az gyűrű felől írt Nd. Én Nk mind az jó akaratot s mind az gyűrűt megszolglalom, mint uramnak, de az gyűrű felől Nd semmit ne*

²⁵ NAGY Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1865. XIV.k. 439.

²⁶ TAGÁNYI Károly: i.m. 33.

²⁷ KARÁCSONYI János: i.m. II. 534.

²⁸ ECKHARDT Sándor: BBÖM I. 336–39.

²⁹ ECKHARDT Sándor: BBÖM I. 340. és Az ismeretlen Balassi B. 108.

³⁰ ECKHARDT Sándor: BBÖM I. 397.

szorgalmaskodjék, mert jó őrzetben vagyon, ha Nd kezében vagyon. Nagyságodnál én mindig megtalálom, valamikor kelletik.”³¹

A levélben Balassi kétszer is hangsúlyozza Batthyánynak a gyűrűátadással kapcsolatos „jóakarát”, s mivel a gyűrű nem került címzettjéhez, a jóakarát nyilván az átadással kapcsolatos nehézségekre való utalás lehetett. Feltűnő a levél befejező kérése: Balassi meglepő határozottsággal kéri pártfogóját, hogy a „gyűrű felől semmit ne szorgalmaskodjék”. Talán ekkor született meg benne a gondolat: majd személyesen adja át a gyűrűt Fulviának. De hogyan? A levél elküldése után pár nappal, július elején történt az előre kitervelt, klastromgyűjtogatással kísért apácaszöktetés, amely esemény – mint a levél tanúsítja – csöppet sem gyarapította a költő előbb sem csorbítatlan hírnevét. Az utolsó Fulvia-levél kelte és az apácaszöktetés terminusa meglepően kongruál, s szinte kizár más lehetőséget, mint Fulviának apáca voltát. Az időpontok egybevágóságán kívül persze figyelembe kell venni a felhozott indokokat és a helyközelséget is, hisz Pozsony–Nagyszombat–Malacka (Detrekő) lóháton is könnyen elérhető helyek.

Végezetül – megállapíthatjuk: a Lengyelországból 1591-ben hazatért „sohonnai” költő elszegényedtségében még egyszer szerelmi úton próbált kitörni mostoha sorsából Erre kitűnő lehetősége kínálkozott az épp akkoriban elhunyt nagybátyja általa jól ismert feleségének meghódítására. A másodszor is özvegyé vált, gazdag és előkelő családból származó Balassi Istvánné Zrínyi Ilona magára maradvá nem láthatott kiutat a reakényszerített zárdaéletből: vagy apáca marad, vagy földadva a kötöttségét, újra birtokba veszi elhunyt férje javait és liezonra lép egy ereje teljében levő rokonával. Balassi eleinte szépszerivel próbálta a zárdakaput kinyitni, de a Batthyány Ferencsel elgondolt akciók sikertelenségén, erőszakos cselekedetre szánta el magát, nem törődve a nagyszombati excessus exsecrations és egyéb következményeivel.

Természetesen, a Joó János értékes információkat nyújtó levelével kapcsolatos fejtegetéseink (Fulvia = Zrínyi Ilona) részben hipotézis jellegűek, ha minden vonatkozásban nem is látunk még tisztán, kétségtelen, hogy Forgách Simon és Joó János most előkerült levelei érdekes adataikkal újabb színekkel gazdagítják legnagyobb reneszánsz költőnknek, a „szerelem költő”-jének biográfiáját. Úgy hisszük, a további kutatások még sok értékes mozaikkal egészíthetik ki költőnk korántsem teljes élet- és pályaképét.

Vásárhelyi Judit

MOLNÁR ALBERT ÉS A SÁTÁN SZÖVETSÉGE

„Jó lesz akármely kis levél.
Tintád pedig legyen egyetlen
cseppnyi vér.”

(Goethe: Faust¹)

Molnár Albert ördöggel cimborálását eddig egyetlen forrás rögzítette: „Molnár Albert Éneke, Mellyet Csinált és Dudoldogolt, mikor idegen Országban igen meg szorulván kéntelenitetett Juh pásztorságra adni magát”.² Ezt a latin-magyar nyelvű bilinguis románcot 1745-ben jegyezte le Kézdivásárhelyi Jancsó György Erdélyben, a Rhédei-család tulajdonát képező Somlóújlakon abba a kolligatmánygyűjteménybe, amely ma a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában található.³ A

³¹ ECKHARDT Sándor: BBÖMI. 399–400.

¹ Goethe: Faust. Fordította: JÉKELY Zoltán. Bp. 1974. 61.

² SZILÁGYI István: Románc Molnár Albertről. Új MMúz. 1853. 568–573.

³ HERPEI János: Hol és milyen néven keresendő a „Molnár Albert éneké”-nek leírója? Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szerkesztette: KESERŰ Bálint. III. Bp. – Szeged 1971. 570–571.

költeményt lezáró strófa ad hírt röviden arról, hogy Molnár pénzért szerződést kötött az ördöggel, majd a nép könyörgése segítségével sikerült megszabadulnia a Sátán hatalmából:

Ez verseket szomorán,
Pénn dolgából szorolván,
Irta Nagy Molnár Albert,
Adván magát Juhászságra,
Mint sem egyéb állapotra,
Nem kaphatván egyéb bért.

Végtére annyira jutván,
Ördögtül is meg csalatván,
Vérrel tött kéz írást pénzért.
Kítül hogy szabadulása,
Lenne vigasztaltatása,
Nép Istentül kegyelmet kért, nyert.⁴

Az utolsó versszak tulajdonképpen egy Molnár körül kialakult ördögmonda összefoglalója. Hasonló tartalmú az a szöveg, melyre Székesfehérváron bukkantunk rá az I. István Múzeumban. Itt őriznek ugyanis egy 1633-ban Frankfurtban kiadott *Theatrum historicum, sive promptuarium illustrium exemplorum . . . initio . . . a . . . d[omino] Andrea Hondorffio . . . iam vero labore et industria Philippi Loniceri . . . latinitate donatum, . . . auctum & illustratum*, című művet, amely bő példaanyagát a Tízparancsolat tanításai köré csoportosítja. A példányban a címlap előtti üres levél mindkét lapján és a mű után következő két üres levél rektóján kéziratos szövegek olvashatók. A bejegyzés korát illetően a hátul levő második levélre jegyzett sor ad eligazítást: Th[eatr]i Hist[orici] Lectio continuata Bartphae Anno D[omi]ni 1695 die 7. Julij. Valószínű, hogy a könyv tulajdonosa, a címlap szerint Fran[ciscus] Bagalyi 1695 előtt másolta bele könyvébe az első, illetve az utolsó előtti levélen található szöveget, hiszen különben a könyv 1695-ös olvasására vonatkozó megjegyzést inkább a mű utáni első levélre írta volna.

Előre Bonfini történeti munkájának III. decasából (IV. liber 16–33) másolt ki egy részletet pontos forrásmegjelöléssel a budai magyaroknak a németek elleni 1438-as zendüléséről.⁵ Leírásában lényegében híven követte Bonfini szövegét, csupán a ferences rendű Jacobus eredménytelen kísérletét hagyta el, amellyel az le akarta csendesíteni az őrjöngő tömeget.

Bagalyi a könyv utolsó előtti levelére a következő történetet írta Molnár Albertről:

„Albertus Molnar Hungar[us] studijs Academicis intentus, cum ad maris littus deambulare tristis admodum, habuit obvium in forma Nobilis Mercatoris ipsum Sathanam: Qui salutatum interrogavit, unde, cujus conditionis esset; et quibus de causis tam tristem repraesentaret vultum? Albertus munificum existimans adesse Patronum, ad quaesita respondit, causam[ue] tristitiae indigentiam suam et paupertatem asseruit. Sathan praesenti Eum animo esse jubet; simul ac opis Porrigendae spem prolixam facit, si modo locum hospitij, Nomen cumprimis Studiosi chartae coniectum haberet. Et cum necessaria ad scribendum non esse in promptu Albertus dicerat, ibi chartam mox et pennam porrexit Satan suadendo ut sanguinis guttula confestim scriberet. Obtemperat Albertus consilio; suam[ue] Nomen cruore notatum personato tradit Mercatori. Ad hospitium redux, en! Opinione celerius, se circiter 400 Daemon in forma servi Alberto praesentat. Quam ob rem, exhilaratus miser, socios invitavit ad epulas, cumq[ue] his hilares duxit dies noctesq[ue] nesciens unde tam liberalis affluerit gratia. Profecit interea in studijs Albertus, et mirant[ur] omnes ingenij hujus Iuvenis Promptitudinem. Tandem viro p[rae]mentionati socij, cum forte fortuna intrarent hospitium Alberti, viderunt in mensa aureos, quos eo ipso momento praesentaret orciniani Patroni minister. Ideo sciscitati, quis tam liberalis hanc praestitisset munificentiam? Dominus [inquit] ministri, quem in atrio domus vidistis exeuntem.

⁴ TOLNAI Gábor: Molnár Albert éneke. Évek – századok. Bp. 1958. 114.

⁵ Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum Decades. Ediderunt J. FÖGEL et B. IVÁNYI et L. JUHÁSZ. Tomus III. Decas III. Lipsiae 1936. Teubner 78–79.

THEATRUM HISTORICVM,
PROMPTVARIVM
 ILLUSTRIVM EXEMPLORVM,

AD HONESTE, PIE, BEATEQVE VIVENDVM CIVISVIS GENERIS, ET CONDITIONIS HOMINES informantium, ex antiquis simulac recentioribus sacrarum & prophanarum historiarum monumentis collectum, & in decem classes, secundum Mosaicæ legis præcepta, distinctum;

INITIO QVÆM A KRISTOFORO VIRO D. ANDREA SAJI VERO, LÆGATIONIS IMPERIALIS PRÆFECTO LONICENSIS

Handwritten: Hædæris Theolog. idiomate Germanico conscriptum:
 propter insignem veritatem, ex illius lectione ad Christianum hominem seducendum, latinice donatum, multisque in locis antiquæ & illustratum;

EDITO QVINGENTIS PRÆFATIONE CAROLIVS, ET CÆCILIUS, multi, cum Indus citius, summo studio ac iudicio collectis, hædæris;

Fr. Sa. Sacc.

FRANCIVATI
 RICE WESSII. M. DC. XXXIII.

Isti obuium neminem videntes, Sathanae fraudem cognitam sine mora, Professoribus ipsiq[ue] Ecclesiae Antistiti exposuere. Examine facto dein orare iussus Albertus, haesitat; et Orationis D[omi]nicae Petitionem 6 & 7 non exprimit. Eapropter Publicum ac solenne Ecclesiae indictum est jejuniu[m]: & Sanctorum in templo cum ad DEum funderentur preces: Ecce! cum fragore horribili ac turbine vident corvum volitantem in templo: et stante Populo in horam multam extensas habente manus in Caelum, illico manu scripta Alberti delata et ab omnibus visa, dirumpitur.”

Magyar fordításban:

Az akadémiai tanulmányokban buzgolkodó magyar Molnár Albert, amikor a tengerparton nagy szomorúan sétált, egy Nemes Kereskedő képében magával a Sátánnal találkozott össze: Aki miután üdvözölte, megkérdezte tőle, honnan jön, hogy van és miért vág olyan szomorú képet? Albert azt gondolta, hogy egy bőkezű Patronus áll előtte, felelt a kérdésre és szomorúsága okául szükségét és szegénységét említette. A Sátán erre felszólította arra, hogy figyeljen rá, és kilátásba helyezte, hogy pénzhez jut, ha meglesz neki a diák szálláshelye és neve egy lapon. És amikor Albert azt mondta, hogy nincsenek nála kéznél az íráshoz szükséges tárgyak, akkor a Sátán papírt és pennát adott neki, arra biztatván őt, hogy egy kis vérrel tüstént írja rá azokat. Albert megfogadta a tanácsot és saját vérével írt nevét átnyújtotta az álruhás Kereskedőnek. Szálláshelyére visszatérve, íme! sebesebben a gondolatnál kb. 400 démon jelent meg szolga alakjában Albertnél. A szerencsétlen ezen felvidulva, társait lakomába hívta és víg napokat és éjszakákat töltött velük, nem tudva, honnan folyik oly bőségesen a gazdagság. Előrehaladt eközben tanulmányaiban Albert és mindenki csodálta az ifjú nagy tehetségét. Végül társai, amikor egyszer véletlenül beléptek Albert szobájába, meglátták az asztalon az aranyakat, amelyeket éppen abban a pillanatban adott át a pokolbéli Patronus szolgája. Megkérdezték tehát, ki az a gazdag ember, aki ilyen bőkezűséget tanúsított? Ura annak a szolgának [mondta], akit a ház udvarában láttatok távozni. Mivel ők senkit sem láttak szembejönni, felismerve a Sátán álnokságát, arról késlekedés nélkül beszámoltak a Professzoroknak, sőt a Gyülekezet Elöljárójának is. Miután megtartották a vizsgálatot, Albertnek megparancsolták, hogy imádkozzon, hebegett és az Uri imádság (Miatyánk) 6. és 7. könyörgését⁶ nem mondta. Ezért kihirdették a Gyülekezet általános és [ilyenkor] szokásos böjtjét: és amikor a Szentek templomában az Istenhez könyörögtek: Imc! rettenetes robajjal és szélvészsel egy hollót láttak a templomba berepülni: és miközben ott állt a Nép sok órán keresztül az ég felé tartván kezét, Albert kézzel írt [papírja] leesett és mindenki szemeláttára darabokra szakadt.

A történet három részből áll. Az első részben Molnár vérszerződést köt a Sátánnal; a másodikban a Sátán valóra váltja ígéretét, Szenci Molnár gazdag lesz, de hitetlensége végül kiderül; a harmadik rész Molnár bűnbánatát és a Sátántól való megszabadulását mondja el, tehát a történet teljesen megfelel a fentebb idézett magyar nyelvű záró versszaknak. Ugyan a vers nem mondja ki, hogy Molnár életének mely szakaszában történt a vérszerződés, a szerződés színhelyét a teljes latin változat „tengerparti akadémia-városá”-val nem ellentmondásban egy „idegen ország”-ba helyezi, mely Molnár életútját ismerve Németország lehet. A monda német vonatkozásaira utal a történet forrása is.

A vérszerződés megkötésének oka, körülményei, lefolyása és a megszabadulás azonos annak a Valerius Glöckner nevű német diáknak a történetével, akihez 1533-ban, amikor az Elba partján sétált, egy öregember csatlakozott, szomorúsága okáról kérdezte, majd megígérte, ha vérével aláírja, hogy eladja lelkét az Ördögnek, kisegíti szorult helyzetéből. Glöckner ráállt az alkura, megkötötte a vérszerződést és lemondott keresztény hitéről.⁷ A diáknak a Sátán hatalmából való megszabadulását, mely öt év múlva, 1538. február 13-án következett be Luther könyörgésére és az ifjú őszinte megbánására, Luther asztaltársa, Lauterbach is megörökítette Naplójában.⁸ Molnár megszabadulása azonban

⁶ „És ne vigy minket kísértetbe, de szabadíts meg minket a gonosztól.” Máté 6:13. KÁROLYI Gáspár: Szent Biblia. Bp. 1960.

⁷ Dr. Martin Luthers Tischreden oder Colloquia. Nach Aurifabers erster Ausgabe . . . herausgegeben von Kari Eduard FÖRSTEMANN. III. Band. Leipzig 1846. 75. — idézi: Kari KIESEWETTER: Faust in der Geschichte und Tradition. Leipzig 1893. 127.

⁸ Anton Lauterbachs Tagebuch aufs Jahr 1538. D. Martin Luthers Werke — kritische Gesamtausgabe. Tischreden. III. Band 7. Abschnitt Nr. 3739. Weimar 1914. 581–583.

Lauterbach beszámolójával még nem mutat párhuzamot. Bár Glöcknerért is Luther és az egész eklézsia is könyörög, de az ördög befolyása alól való megszabadulására nincsen olyan kézzel fogható bizonyíték, mint a Molnárról szóló történetben.

Egy más változatot örökített meg Augustin Lercheimer 1585-ben Glöckner sorsáról. Szerinte a megszabadulás úgy történt, hogy Luther és társai „addig könyörögnek érte Istenhez, addig dacolnak az ördöggel, míg az vissza nem hozza az írást”.⁹

Az a mód, ahogyan Szenci – a monda szerint – visszakapta a vérrel írt szerződést, a középkori Faust-mondák motívumkincsével színeződött.

Igy a IV. században Cäsareában élt Szent Basilius nevéhez fűzi a hagyomány, hogy egy szolgát sikerült megmentenie az ördög hatalmából. A szolga azért szerződött a Sátánnal, hogy elnyerhesse gazdjára, Proterius lányának a kezét. Ez sikerült is neki, de miután a dolog kitudódott és megbánta bűnét, feleségével együtt Basilius tanácsát kérte. S hasonló módon nyert bűnbocsánatot, mint Molnár Albert. Ugyanis addig böjtölt, imádkozott, míg végül az érte könyörgő és kezét az ég felé nyújtó nép szeme láttára, Basilius szavainak hatására a gonosszal kötött szerződés le nem esett a magasból.¹⁰ (E történetet Lope de Vega igen jól sikerült, pergő színdarabbá dolgozta fel, amely kéziratban maradt és 1629-es előadásáról van tudomásunk.¹¹)

Molnár mondájában korábbi keresztény legendamotívum az ördög holló képében való megjelenése is (Militarius lovag előtt is így jelent meg¹².)

Vajon mi okozhatta, hogy Molnár Albert körül is elterjedt a Sátánnal való szerződés mondája? A teljes monda isméréte alapján érdemes úgy felvetni a kérdést, hogy miért éppen németországi tartózkodásához kapcsolták ördögkalandját?

Európában a XVI–XVII. században igen erősen hittek az emberek az ördög hatalmában. Az e két században elterjedt ördög- és boszorkányfelfogás, valamint a boszorkányüldözés kiindulópontjának az 1486-ban kiadott „Malleus maleficarum” című enciklopédia tekinthető, mely egyfelől a boszorkányörület új „járványát” hirdette meg, másfelől tekintélyt kölcsönzött az ellene való fellépésnek. A XVI. század első évtizedeiben ugyan – Európa egyes területeit kivéve – alábbhagyott a boszorkánymánia, 1550 és 1630 között azonban újra felerősödött. Ebben a katolikusoknak és protestánsoknak egyaránt igen nagy részük volt.¹³

A protestánsok ördögről alkotott hitét elsősorban a reformátorok tanításai táplálták.¹⁴ Luther Tischreden-jeinek Aurifabertől származó gyűjteményében külön fejezet szól az ördög hatalmáról és kísértéseiről¹⁵, Melancthon ördögről vallott nézeteit pedig wittenbergi előadásaiban fejtette ki. Mindkettejük szerint az ördög Istennel ellentétes hatalom, aki kísértésbe viszi a keresztényeket. Képes beleköltözni egy-egy ember lelkébe, illetve gazdagságot, természetfölötti erőt, és különös képességeket tud adományozni a hatalmába kerített embereknek. Előbbi tevékenységére a legkiemelkedőbb magyar

⁹ Augustin LERCHEIMER: *Christliche Bedencken und Erinnerung von der Zauberey*. Heidelberg 1585. – idézi: Wilhelm MEYER aus Speyer: *Nürnberger Faustgeschichten. Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der Königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. XX. München 1895. 332.

¹⁰ P. Rivadeneira: *Flos Sanctorum*. Június 14. 1623. 403. – idézi: Marcelino Menendez PELAYO. *Obras de Lope de Vega IX*. Madrid 1964. LXVII. Más források alapján nagyon hasonló tartalommal idézi e legendát: KIESEWETTER: i.m. 114–115. és nyomán HEINRICH Gusztáv: *Faust*. Bp. 1914. 65.

¹¹ Lope de Vega: *La gran columna fogosa, San Basilio el Magno*. Edición del Marcelino Menendez PELAYO. *Obras de Lope de Vega IX*. Madrid 1964. 255–310.

¹² Johann SCHEIBLE: *Das Kloster, weltlich und geistlich meist aus der ältern deutschen Volks-, Wunder-, Curiositäten – und vorzugweise komischen Literatur*. II. Band. Stuttgart 1846. Gotefridus Thenensis verse, 155.

¹³ H.R. TREVOR-ROPER: *The Europeaen Witch-craze of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. – Religion, the Reformation and Social Change and other essays*. London 1967. Macmillan. 90–192.

¹⁴ Wilhelm MEYER: i.m. 330–331.

¹⁵ Tischreden aus Johannes Aurifabers Sammlung. D. Martin Luthers Werke – kritische Gesamtausgabe. Tischreden. VI. Band. 20. Abschnitt XXIV. Vom Teufel und seinen Werken. Weimar 1921. 204.

példatárát Bornemisza Péter állította össze,¹⁶ az utóbbinak, az ördögszövetségnek példája pedig az 1587-ben megjelent Faust-Népkönyv.¹⁷

Molnár Albert – Naplója tanúsága szerint – elődeivel és kortársaival együtt maga is hitt az ördög létezésében. Naplójában kétszer említette az ördögöt.

Egyszer gyermekkorának azzal az epizódjával kapcsolatban, mikor a kemencéből egy tüzes zsaratnok a fejére pattant, s a segítségére siető szolgák a tűzből egy „sértetlen sörtéjű, nagy disznót” láttak az ólak felé futni. Ott azonban semmit nem találtak, így az esetet az ördögnek tulajdonították.¹⁸

Később, 1599-ben Heidelbergben súlyos lázálmai közepette „Wilhelm Bersichet és egy bajor szolgát ... az ördögök fejedelmének” nézett.¹⁹

Európában a XVII. század kezdetén oly jellemző babonás hit²⁰ csak erősödött a húszas években a rózsakeresztes mozgalom tanításainak félreértelmezésével. A mozgalom lényegét Frances Yates a következőképpen foglalta össze: „Egy olyan vallási mozgalom, amelyik az alkímiát használja evangéliumi kegyességének fokozására és nagy kutatási és tudományos reformprogramot ölel fel.”²¹ Manifesztumaikban (Fama, 1614; Confessio, 1615) a világ általános reformációját hirdették meg, a bölcsek egyesülését szorgalmazták, hogy megfejthessék a természet titkait a mágia és a kabala eszközeivel és azt az emberiség javára fordíthassák. A reneszánsz hermetikus és kabalisztikus hagyományait az alkímiával egyesítő mozgalom V. Pfalzi Frigyes heidelbergi reneszánsz udvarához kötődik. Az új reformáció hívei őbenne látták eszményeik megvalósítóját, politikai sikerét angol rokoni kapcsolatai (apósa I. Jakab angol király volt) szavatolták. A két fő rózsakeresztes reformer: Robert Fludd és Michael Maier működésének fénykora egybeesik a pfalzi udvar virágzásának idejével. Műveiket Johann Theodore De Bry-nál jelentették meg Oppenheimben.

A téli király csúfos prágai kudarca (1620), egyedülmaradása azonban a protestantizmus óhajtott és remélt győzelmének meghiúsulását jelentette és a rózsakeresztes mozgalom legnagyobbjai is kiábrándultak lettek. A vereség hatására a rózsakeresztesek megítélése is egyre kedvezőtlenebbé vált. A protestantizmussal Csehországban majd Pfalzban való leszámolásuk kialakult boszorkánymániával és boszorkányüldözéssel párhuzamosan a közvélemény szerint a rózsakeresztesek is az ördög szövetségesei. Veszélyes varázslók, akiknek titka ördögi titok, akik láthatatlanok, bárhol képesek megjelenni, bármelyik országban mint helybeliek tudnak viselkedni. Képességeiket, gazdagságukat, hatásukat az ördögnek köszönhetik, cserében azért, hogy lemondanak keresztény hitükről.²²

Hogy kik tartoztak a rózsakeresztesekhez egyáltalán és milyen formában próbálkoztak a manifesztumokban meghirdetett társaságok valódi életrehívásával, arra a Johann Valentin Andreae által szervezett „Societas Christiana” háború előtti rövid fennállásán kívül csak találgatások vannak.²³ Az azonban bizonyos, hogy egész Európában sokakat hírbe hoztak a rózsakeresztesesség vádjával és – visszakanyarodva a Szenci Molnár Alberttől szóló Faust-történetünkhöz – joggal merülhet fel a gyanú, hátha őrá is emiatt terjedt el az ördöggel cimborálás vádja.

A probléma igen összetett, az adatok és források hiánya miatt csupán megfontolásokra szorítkozhatunk.

Az tény, hogy Molnár Pfalzi Frigyes lekötözött, hálás híve volt. 1615. november végétől élt Oppenheimben,²⁴ „ez diczöséggel fenlő Frideric Palatinus Hertzeg birodalmában”.²⁵ Innen,

¹⁶ BORNEMISZA Péter: Ördögi kísértetek. Sempte 1578. A kiadást gondozta és jegyzetekkel ellátta ECKHARDT Sándor. Bp. 1955.

¹⁷ Historia von D. Johann Fausten, dem weitbeschreyten Zauberer und Schwarzkünstler ... gedruckt zu Franckfurt am Mayn durch Johann Spies 1587.

¹⁸ Szenci Molnár Albert válogatott művei. Bp. 1976. 471.

¹⁹ L. az előző jegyzetben közölt művet, 496.

²⁰ C.V. WEDGWOOD: The Thirty Years War. London 1969. Smith. 20–21.

²¹ Frances A. YATES: The rosicrucian enlightenment. London – Boston 1972. Routledge & Kegan Paul. 49.

²² L. a 13. jegyzetet!

²³ Frances A. YATES: i.m. 140.

²⁴ Szenci Molnár Albert Naplója – I. a 18. jegyzetben közölt kiadást, 548.

²⁵ SZENCI MOLNÁR ALBERT: Postilla Scultetica. Oppenheim 1617. Ajánlólevél. – Szenci Molnár Albert költői művei. Sajtó alá rendezte: STOLL Béla. RMKT XVII/6. Bp. 1971. 487.

Heidelbergbe, Pfalz központjába költözött, majd a város pusztulása után (Tilly, 1622) a Frigyes nénje, Katharina által kormányzott Hanauban telepedett le. Megélhetést így Frigyesnek köszönhetett 1615 végétől 1624-ig. A rózsakeresztesekhez hasonlóan, akik számára a prágai uralom „aranykor”-nak számított, Molnár is hitt Frigyes politikai küldetésében kudarca ellenére is. Ezt bizonyítják az 1624 után a Hágába költözött pfalzi fejedelemség kancellárjához és quaestorához írt bizakodó hangú levelei is.²⁶

Bár 1614-ben és 1615-ben, amikor megjelentek a rózsakeresztes manifesztumok, nem tartózkodott Németországban, hanem éppen Magyarországon volt, mégis feltételezhető, hogy tudott róluk, talán olvasta is azokat. Herepei János találta meg azt a *Theologo-Philosophicus in libros tres distributus, . . . collecta, Fratribus[que] a Crucē Rosea dictis, dedicata Rudolfo Otreb Brittanio* című, 1617-ben megjelent rózsakeresztes művet, amelyben bennevan Prágai András könyvjegye. Herepei biztosra veszi, hogy a Molnár Alberttel oly jó barátságban levő Prágai révén e könyvet Molnár is olvashatta.²⁷ Műveit azonban nem De Bry, hanem továbbra is Hieronymus Galler oppenheimi nyomdájában jelentette meg, ugyanott, ahol 1612-ben Bibliáját.

Nehezen is lenne elképzelhető, hogy aktívan csatlakozott volna a rózsakeresztesekhez, hiszen a mágia és kabala módszereivel való tudományfejlesztés elsősorban mégiscsak természetfilozófiai, természettudományos műveltséget, tudást és fantáziát feltételezett, amivel Molnár Albert nem foglalkozott. S ha magáévá tette volna a rózsakeresztesek fő célkitűzését: egy új, általános reformáció megteremtésének igényét, kérdés, vajon Scultetus prédikációit és Kálvin Institutio-ját lefordította volna-e?

Tehát ha Molnár Albert életművéből indulunk ki, rózsakeresztesességét valószínűtlennek találjuk, de ettől függetlenül minden alap nélkül is akárkiről elterjedhetett, hogy rózsakeresztes.

Molnár a történet és a vers szerint csupán pénzért kötött szövetséget a Sátánnal. Az ördög szektájába tartozó rózsakereszteseknél is említik a gazdagságot, ami természetesen az ördögtől származik, de csak mint a többi, ördögtől nyert képesség egyike. Nem avatja a történetet rózsakeresztesé az sem, hogy Molnár megkapja a felmentést: az-eklézsia, illetve a vers szerint a nép segítségével bűnbocsánatot és kegyelmet nyer.

Lehetséges, hogy a történetnek Molnár tanulóéveire utalása nem valamilyen későbbi esemény visszavetítése, hanem valóban tanulmányai során történhetett valami olyasmi az életében, aminek hatására társai az ördög alattvalójának tekintették. A Napló ilyen szempontú vizsgálata nem vezet eredményre. Tengerparti városban, ahol Akadémia is van, Molnár nem tanult. Wittenbergben, sors-társának, Glöcknernek a városában 1590. december 8. és 1591. április 17. között tartózkodott.²⁸ Erről az időről azonban nagyon szűkszavúan nyilatkozott Naplójában. Mégis azt gondolhatjuk, hogy a középkori motívumok és a Luther által bűnbocsánatot nyert Glöckner történetének összeötvözése valamelyik német egyetemi városban kapcsolódhatott Molnárhoz. Valószínűleg egyszer nagyobb pénzösszeg ütötte a markát, amely vidámságot, egy-két gondtalan napot hozott számára, és ekkor válhatott társai előtt irigyelt alakká.

A valószínűleg Németországban keletkezett mondát a magyar diákok terjesztették el itthon. Bagalyi latin szövegének megfelelő teljes latin és bizonyára magyar nyelvű változatnak is léteznie kellett, mivel könyvébe ugyanolyan szép, tiszta külalakkal másolta le a mondát, mint az általa alig változtatott Bonfini-szöveget.

A latin szöveg leírásának helyét lehetetlen megállapítani. Leírója 1695-ben Bártfán is tartózkodott. De hogy honnan érkezett Bártfára és hogyan került könyve végül Székesfehérvárra, ez jelenleg rejtély. Franciscus Bagalyi kiléte nem kevésbé titokzatos. Mivel nevén kívül semmi kiindulási alapot nem szolgáltat a *Theatrum*, származására, családjá lokalizálására könnyelműség lenne kísérletet tennünk, mert a korban számos Bagolyi-család létezett.²⁹

²⁶ DÉZSI Lajos: Szenci Molnár Albert levelei Camerariushoz és Leodiushoz. ItK 1908. 218–225.

²⁷ HERPEI János: Prágai András emlékei. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szerkesztette: KESERŰ Bálint. I. Bp. – Szeged 1965. 114–115.

²⁸ L. a 18. jegyzetben közölt kiadást, 474.

²⁹ KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. I. Bp. 1913. 211. NAGY Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. Pest 1857. 86.

Az azonban bizonyos, hogy igen alaposan ismerte olvasmányát és a kevés magyar példát tartalmazó kötetet két, számára érdekes és sokatmondó hazai történettel egészítette ki. Igyekezettének köszönhetjük, hogy fennmaradt a *Molnár Albert éneke* utalásai mögött rejtőző ördögmonda teljes szövege.

Mindkét forrás bizonyíték arra, hogy Molnár bizonyára szegénysége miatt és nagy tehetségének köszönhetően elevenen élt az utókor emlékezetében. A XVIII. század végétől azonban nem ő, hanem Hatvani István debreceni professzor lett a nép képzeletében az igazi „magyar Faust”-tá, amint erről többek között Jókai Mór elbeszélése, Arany János verse, sőt mai újságcikkek is tanúskodnak.³⁰

Jékely Zoltán

KUNCZ ALADÁR HÉT LEVELE

Szász Böske húga, Damokosné Szász Fanny, 1974. október 27-én elküldte hozzám Kuncz Aladár hét levelét. – „Én már nem sokáig tartogathatom” – hangzott a kísérő levél egyik mondata. Előérzet szólt belőle: a hajdani kolozsvári szellemi arisztokráciának ez a csupa szelíd napsugár alakja, Szász Károly leszármazottja, egy évvel e hagyományozó levélküldemény után, 87 éves korában elköltözött az élők sorából. . .

Amint írta volt, a hét levelet fiókredezés közben találta Böske néne hagyatékában. Két évvel ennekelőtte, egyik látogatásom alkalmával már jelezte, hogy valahol lappang nála néhány Böskéhez írt Kuncz-levél – a többi, 1958-ban elhalálozott néne iránti kegyeletből, jobbnak látta elégetni.

Kuncz Aladárnak Szász Böskével, a Damjanich utcai „irodalmi panzió” társtulajdonosnőjével való barátsága még kolozsvári gyermekkorukból eredett. Virágozott a 10-es évek elején is, már Budapesten; az internáltság után pedig minden valószínűség szerint Kuncz Aladár első és legértelmesebb érzelmi kapcsolata. Szász Böske fontos szerepe a megviselt, kiéhezett fogoly emberi és férfiúi talpraállításában – rehabilitálásában – a fennmaradt írásbeli, tárgyi emlékek, szóbeli emlékezések alapján kétségbevonhatatlan. Az sem titok, hogy Kuncz csapongó természete Böskének sok szenvedést, a családnak nem egy aggodalmat és bosszúságot okozott; ez magyarázza, hogy később Fanny éppen azokat a leveleket ítélte máglyára, melyek a Böske–Aladár ügy legizzóbb vagy legkeserűbb fázisának lehettek bizonyítékai. A kegyeleti máglyát túlélő hét levél már szerelmük barátsággá finomult állapotában született, s bennük csak egészen halványan, egy-egy célzás formájában ismerhető fel némi parázs a hamu alatt. Így magyarázható meg, e barátsággal, K.A.-nak a *rejtélyes budatétényi nő-ügyben* való nyíltsága Böske iránt; félben-szerben maradt pesti dolgainak intézését sürgető segítség-kérése; irodalmi vállalkozásaiban sáfárkodásra, közbenjárásra biztatása – egyszóval olyanfajta teendőikkel való elhalmozása, amilyeneket csak a legbizalmasabb barátjára vagy bennfentes titkárnőre bízhatna az ember.

Már az első levélben feltűnik, s a továbbiakban is szembeszökő e levelek gyakorlatias, hevenyészett, úgyszólván „sürgönystilusa”. Köznapi szóhasználatok, stílári pongyolaságok, íráshibák stb. a beavatlan olvasóban holmi hánykolódó hajós fedélzeti naplójának képzetét kelthetik. Aki pedig olvasta K.A.-nak a francia internáltságból Ferenczi Sárihoz írt néhány levelét (Lőrinczi László fordította magyarra s tette közzé e franciául írt leveleket¹), valósággal megdöbben a mezeieknek s a kolozsváriaknak stílusa között észlelhető különbség. Már a röpivük is egészen más szögű: a fogság-belieket szinte Mikes Kelemen-i, s jóformán nem is annyira a címzettnek, mint inkább az utókorak

³⁰ JÓKAI MÓR: A magyar Faust. A Föld felett és víz alatt c. kötetben. Bp. 1896. 44–66. – ARANY JÁNOS: Hatvani. Arany János válogatott művei. I. Bp. 1975. 315–319. – MÁTRAI-BETEGH BÉLA: Fantasztikus jelenetek a wroclawi Pantomim színház előadásában. Magyar Nemzet 1977. I. 16. 11.

¹ E franciául írt leveleket LŐRINCZI LÁSZLÓ fordította és tette közzé az Utazás a Fekete Kolostorhoz c. művében. (Kriterion, 1975.)